

GÁRDONYI ZOLTÁN

VÁLOGATOTT KÓRUSMŰVEK

Hat letét
énekeskönyvi dallamokhoz

Hat kórusmű

Dr. Szabó Balázs:

GÁRDONYI ZOLTÁN – VÁLOGATOTT KÓRUSMŰVEK

A Kálvin Kiadó új kottakiadványáról

Az 1906-ban született, 1972-től 1986-ban bekövetkezett haláláig Németországban élt Gárdonyi Zoltán zeneszerzői munkássága sokáig kevésbé volt ismert a magyar zenei élet szélesebb nyilvánossága előtt: nevéhez a szakmai közvélekedés évtizedeken keresztül méltatlan egyszerűsítéssel társította a 20. század második felének honi viszonyai között meglehetősen degradáló „protestáns egyházzenesész” titulust. Néhányan tudták csak, hogy a Kodály-iskola neveltjei között szinte egyedülállóan széles az általa művelt műfajok skálája: a színpadi zene kivételével gyakorlatilag nincs olyan területe az egyházi és világi muzsikának, mellyel valamilyen vonatkozásban ne foglalkozott volna, az orgonazene tekintetében pedig egyértelműen a 20. századi magyar zene legjelentősebb műcsoportját alkotta meg. Ennek a gazdag termésnek a Gárdonyi-család emigrációját követően azonban csupán töredéke hangzott-hangozhatott el Magyarországon. Gárdonyi Zoltán egyházzeneje – elsősorban a vele még személyes kapcsolatban lévő muzsikusok, nagy részben volt tanítványok tiszteletre méltó erőfeszítéseinek köszönhetően – még csak-csak felcsendült a protestáns templomok falai között, világi kompozíciói azonban szinte teljesen eltűntek a koncerttermekből és a zeneoktatás repertóriumából.

A Gárdonyi-család következő generációja, Gárdonyi Zsolt zeneszerzői és zeneelméleti munkássága az ezredforduló után vált hazai földön ismertté, jóllehet Würzburgban végzett több évtizedes főiskolai oktató és kutató munkája – elsősorban számos országban tartott mesterkurzusainak köszönhetően – addigra széles körben nagy figyelmet keltett. Kevesen értesültek róla, hogy az elmélettudós, a gyakorló muzsikus és a rendkívül eredményes tanár szempontjait ötvöző könyveit, nemkülönben a hagyomány és a modernitás izgalmas szintézisét megteremtő kompozícióit mindenhol élénk érdeklődés fogadta, s világszerte koncertező orgonaművészként (az orgonarepertoár legnagyobb műveinek megszólaltatása mellett) édesapja és saját zenéjének előadói tradícióját is eredményesen teremtette meg.

A Gárdonyi-életművek az 1990-es évek elején tértek vissza ismét Magyarországra: Gárdonyi Zsolt kezdeményezései nyomán több kottakiadvány a korábbiaknál jóval szélesebb körben tette elérhetővé zenéjüket az érdeklődők számára. A két Gárdonyi műveit egyre gyakrabban hallhatta a hazai közönség, s a számos kiváló nyugat-európai felvétel mellett magyar előadókkal készült CD-lemezek is rögzítették az Œuvre jelentős részét. A budapesti és győri Gárdonyi-orgonaversenyek, a Gárdonyi-nevet felvett együttesek (Fóton, Sopronban, Szekszárdon és Veszprémben) és intézmények (Biharkeresztesen), egykori budapesti lakóházukon elhelyezett emléktábla, Karasszon Dezső kismonográfiája (1999), a Gárdonyi Zoltán születésének 100. évfordulója és Gárdonyi Zsolt 60. születésnapja alkalmából

rendezett székesfehérvári és a kecskeméti Gárdonyi-fesztiválok (2006) és több, a Gárdonyi-életművel különböző aspektusból foglalkozó tanulmány voltak egyre növekvő hazai elismerésük jelei. A Gárdonyi-család és a magyar zenei élet között újra létrejövő és folytonosan erősödő kapcsolatok persze a legtöbbit Gárdonyi Zsolt az elmúlt két évtizedben tartott magyarországi hangversenyeinek és kurzusainak köszönheték, amelyeken mindenekelőtt a fiatalabb muzsikugeneráció gazdagodhatott a vele való találkozás inspiráló élményével.

A következő kettős jubileum, Gárdonyi Zoltán születésének 110. évfordulója és Gárdonyi Zsolt 70. születésnapja 2016-ban újabb jelentős események sorát hozta magával. Kompozícióikból számos hangversenyt rendeztek, a Kálvin Kiadó pedig nem kevesebb, mint négy kiadvánnyal tisztelgett a Gárdonyi-család előtt: Gárdonyi Zsolt és Karasszon Dezső *Alternatív koráliskolájának* második, bővített kiadásával, a két Gárdonyi zenéjét eladdig példa nélküli alaposággal tárgyaló, *Nemzedékről nemzedékre* címet viselő tanulmánykötettel, valamint két kis oratórium (*A tékozló fiú / A sareptai özvegy*) publikálásával.

A jubileumi esztendő csúcspontjaként, a két Gárdonyi szellemi értelemben vett hazatérésének felemelő és megható aktusaként 2016. június 18-án, a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében Gárdonyi Zoltán és Gárdonyi Zsolt zeneszerzői és tudományos életművét a Magyarországért Alapítvány által felkért bizottság Magyar Örökség kitüntető címmel ismerte el, munkásságuk ekként elfoglalta méltó helyét a „Magyarság Láthatatlan Szellemi Múzeumában”.

* * *

Gárdonyi Zoltán művei évtizedeken keresztül természetesen elérhetőek voltak Magyarországon – az emigráció azonban kétségtelenül elvékonyította a zeneszerzőt és a magyar zenei életet összekötő szálakat. Hosszabb szünet után az 1986-ban, a 80. születésnap alkalmából a Zeneműkiadónál publikált *Csellószonáta* és a *III. orgonaszonáta* adott először hírt az alkotómunkáját idegenben is töretlen szellemi erővel folytató idős komponista műhelyéről. A 20. század utolsó évtizedébe lépve a ReZeM (Református Egyházzenei Munkaközössége) kezdeményezésére a református gyülekezetek a rendszerváltás után megélénkülő zenei életét szolgáló kisebb darabjai jelentek meg (*Ó, jöjjetek, hívek* – 1993; *Ephitalamium* – 1993; *Dávid hálaéneke nagy veszedelem után* – 1993; *Kész az én szívem, oh Isten. A 108. zsoltár* – 1994; *Öt régi magyar ének* – 1994; *Sonata Secunda* orgonára – 1995). 1997-ben – szintén a ReZeM égisze alatt – Gárdonyi Zsolt és Karasszon Dezső közreadásában a *Harmincöt orgonakorál* apa és fiú kompozícióiból adott az orgonisták kezébe liturgiai célokra és koncertműsorok számára egyaránt használható, gazdag válogatást. E gyűjteményt egy évvel később követte Gárdonyi Zoltán egyházi kórusműveinek első reprezentatív kötete (*Szívemnek kösziklása* – 1998), majd a második (*Magasztaló ének* –

2001): több darabjuk (például a *Szelíd szemed, Úr Jézus*, a *Szívemnek kösziklája*, az *Ahova te mégy*, a *Magasztaló ének*) az elmúlt két évtizedben a protestáns kórusok repertóriumának alapkövévé vált. Önálló kiadványként látott napvilágot Gárdonyi Zoltán születésének centenáriuma előtt tisztelegve a *Dícsérő ének* (2006); 2016-ban került sor a két, énekhangokra, kórusra és orgonára szánt kisoratórium (*A tékozló fiú / A sareptai özvegy*) publikálására. A kóruskiadványok közül az első három a ReZeM, a két oratórium – ahogyan említettük – a Kálvin Kiadó gondozásában jelent meg – s most ugyancsak a Kálvin Kiadó bocsátotta útjára az immár hatodik Gárdonyi Zoltán-kötetet, mely a *Válogatott kórusművek* címet kapta.

Az új kiadványt a felsorolt kötetek sorában elhelyezve hasonlóságok és különbségek egyaránt felfedezhetők. A *Válogatott kórusművek* mindenekelőtt az első két publikációval, a magyar egyházzenei gyakorlatban csak „zöld” és „kék” kötetként emlegetett 1998-as és 2001-es gyűjteményekkel rokon. A hasonlóság legfontosabb oka a közölt művek viszonylag nagyobb száma, valamint a kötetek szerkezete: a „zöld” kötetben negyvenöt, a „kék” kötetben harminc, az új kiadványban tizenkét kórusmű kapott helyett. A gyűjtemények anyagának elrendezése a kívánt apparátust követi: egyneműkarok, vegyes karok, hangszerkíséretes kórusművek sorjáznak egymást követő fejezetekben (a „zöld” kötet elején ezen felül hét bibliai szövegre írt kánon kapott még helyet).

Gárdonyi Zoltán életműve a könnyű (akár pedagógiai célú) daraboktól a virtuóz hangszeres felkészültséget elváró koncertművekig, az egyszerű énekkari letétektől a kóruséneklés magasiskoláját igénylő motettákig nemcsak a műfajok, de a technikai követelmények tekintetében is széles skálán mozog. A zeneszerző-zenetudós a legkülönbözőbb korstílusok elemeit a maga személyes világába olvasztva a sokszínű jelzőnek is új értelmet adott: a bachi polifónia, a liszti harmóniavilág, a Hindemith-nél tanult modern technikák, a Kodály hatásáról árulkodó prozódia, a magyar népzene motívumkincse egyaránt felfedezhetők zenéjében, melynek gerince ezzel együtt az európai és magyar protestáns egyházzenei hagyomány. Mindez markáns egységet alkot azzal a mélységes elkötelezettséggel, amellyel Gárdonyi az alkotás aktusához viszonyult: műveire kivétel nélkül jellemző a részleteket a legvégsőig csiszoló műgond, a maximális igényesség az anyag elrendezésében és kidolgozásában, melyet mindenekelőtt Kodály iskolájának, az ott eltöltött esztendőknél tulajdoníthatunk.¹ Ugyanakkor a praktikum szempontjai sem kerülnek horizonton kívülre: az adott darab feladatának és technikai nehézségeinek szabatos egymáshoz rendelése a liturgiai vagy koncertcélokra való alkalmazás tág lehetőségeit nyitja meg.

Mindezeket demonstrálandó a *Válogatott kórusművek* első hat darabja feldolgozás, az alcím szerint *Hat egyszerű letét Református énekeskönyvi dallamokhoz*. A három

¹ A *Válogatott kórusművek* 13. oldalán Gárdonyi Zoltán zeneakadémiai leckekönyvének egy oldala látható, többek között Kodály, Harmat Artúr és Siklós Albert aláírásával.

háromszólamú és a három négyszólamú letét messzemenőig a gyülekezeti énekkarok igényeit szem előtt tartva készült, vegyes karra (egy vagy két férfiszólammal), a „hang-hang elleni” harmonizálás módszerét választva. Azonban közös bennük (a háromszólamú darabokban különösen is jól megfigyelhetően) a reneszánsz komponistákra emlékeztető törekvés a hangzás teljességére: a kiegyensúlyozott szólamvezetés és az optimális felrakás mindig teljes akkordok képzetét kelti. Kiadásukkal a karácsonyi és a húsvéti ünnepkör gyarapodott szép, az istentiszteleteken és a zenés áhítatokon egyaránt felhasználható kompozíciókkal.

313. dicséret

Letét: GÁRDONYI ZOLTÁN

S
A

1. Di - csérd Is - tent, ke - resz - tyén - ség, Ő di - cső - sé - gé - ben, Ki -
 2. Le - száll - ván Aty - ja keb - lé - ből, Ki - csíny gyer - mek kor - ban, Sze -
 3. Le - tet - te min - den ha - tal - mát, E - rő - te - len va - la, Fel -
 7. Én úr, ő pe - dig lett szol - ga, Ó csu - da vál - to - zás! Job -
 8. Ma Pa - ra - di - csom ka - pu - ját Is - mét meg - nyi - tot - ta, Ké -

Bar.

5

től á - rad rád id - ves - ség, Fi - a ér - de - mé - ben, Fi - a ér - de - mé - ben.
 gény - ség - ben, ru - ha nél - kül Fek - szik a já - szol - ban, Fek - szik a já - szol - ban.
 vet - te szol - ga for - má - ját Min - de - nek - nek U - ra, Min - de - nek - nek U - ra.
 bat Jé - zus mit ad - hat - na: né - künk bol - do - gu - lást, Né - künk bol - do - gu - lást.
 rub nem áll - ja aj - ta - ját, E - zért min - den áld - ja, E - zért min - den áld - ja.

A kötet másik hat darabja az igényesebb, nehezebb kórusmuzsika felé nyit utat. A zenetörténész-zeneszerző Gárdonyi Zoltán átfogó látásmódját és stílusismeretét tükrözi a *Jer, dicsérjük e szent napon* (a *Református énekeskönyv* 317. dicséretének feldolgozása), mely szólamvezetésével és harmóniakezelésével szintén a 15–16. század nagymestereit (a kezdet bicinium-szerkesztésével, majd a négy szólam ünnepélyes belépésével egyenesen Josquint) idézi. Hasonló jellegű kompozíció a *Hadd áldlak* (az *Evangélikus énekeskönyv* 93. énekének alapján), mely a régi kórusfaktúrárt ezúttal egy 1598-as hamburgi dallam feldolgozásának szolgálatába állítja. (Megjegyzendő: ugyanezen dallam háromszólamú egynemű kari letétje a „kék” kötet 8. számú darabja – tanulságos a két verziót összevetni, s egymás után megszólaltatni!)

A hangszerkíséretes művek közül *Az Úr dicsérete* azt a reprezentatív, több részből álló motetta-típust képviseli, melyet az előző kötetek méltán népszerűvé vált kompozíciói, az *Isten emberének imádsága* („kék” kötet – 30. szám), a *Mily szerelmetesek a Te hajlékaid!* („zöld” kötet – 45. szám), vagy éppen a *Dicsérő ének* is. Ezek a darabok a szöveg értelmi egységei szerint tagolódnak zenei szakaszokra, melyek – az érett reneszánsz motettaformáját követve – mindig új tematikára épülnek. Így van ez *Az Úr dicsérete* esetében is, melyben Ézsaiás könyvének verseit megzenésítve Gárdonyi tökéletes mesterségbeli tudással használja több zenetörténeti korszak kompozíciós eszköztárát: a barokk ellenpont technikáit, a Lisztre vagy éppen Kodályra utaló harmóniai fordulatokat – az aktuális szöveg tartalmát képszerűen kifejezve. Jó példa lehet erre a mű következő részlete, melyben az öröm és a bánat, az ujjongás és a fájdalom kontrasztját érzékletesen állítják elénk a szoprán és tenor (valamint az orgona az énekszólamokat kopulázó) eksztatikusan hajladozó motívumai, majd az énekszólamok hirtelen pianóra váltó, lelassuló, széles frázisai és az orgona kísézőanyagának „zokogó” (Kodály *Psalmus Hungaricus*ára emlékező) kisszekundjai.²

² A kompozíció meghallgatható a Debreceni Református Kollégium Kántusa és Sárosi Dániel orgonaművész előadásában, Berkesi Sándor vezényletével: www.youtube.com/watch?v=Zo9NAjdGejI

47 *f* *meno f*

új - jong - va Si - on - ba jön-nek, új - jong - va Si - on - ba

új - jong - va Si - on - ba jön-nek, új - jong - va Si - on - ba

új - jong - va Si - on - ba jön-nek, új - jong - va Si - on - ba

új - jong - va Si - on - ba jön-nek, új - jong - va Si - on - ba

52 *p* *più p* *pp*

jön-nek, és el - tű - nik a fáj - da - lom és só -

jön-nek, és el - tű - nik a fáj - da - lom és só -

jön-nek, és el - tű - nik a fáj - da - lom és só -

jön-nek, és el - tű - nik a fáj - da - lom és só -

Gárdonyi Zoltán: *Az Úr dicsérete* (1971) – részlet

© Copyright by Zsolt Gárdonyi, www.gardonyi.de

Hasonlóképpen a zeneszerzői felkészültség bravúros demonstrációja az egynémely vonásában (karakteriben, harmóniakezelésében) Kodályra emlékeztető *Bethlen Gábor éneke*, melyet 1980-ban a nagy erdélyi fejedelem születésének 400. évfordulójára komponált Gárdonyi Zoltán. A mű szövegéül szolgáló 1619-ben készült „psalmus hungaricus” feltehetően Melotai Nyilas István szerzeménye, melódiája Huszár Gál 1561-es debreceni énekeskönyvéből való. A történelmi magyar dallam a kiválasztott hét strófában a prozódiaának megfelelően mindig más ritmizálást kap (a legutolsó verzió áll a legközelebb az alapformához), merész modulációs tervet követve (az ötödik versszak hangneme egyenesen esz-moll), mintegy grandiózus variációsorozatot képezve, melyben az egyes strófák tartalmát érzékenyen festik a dallamhoz társított változatos karakterű zenei anyagok. A kompozíciót nagylélegzetű hangszeres előjáték (*Intrada*) vezeti be és fenséges orgonás zárószakasz (*Conclusio*) csendíti ki. (Művét Gárdonyi Zoltán eredetileg vegyes karra és rézfúvós együttesre szánta, a könnyebb előadhatóság érdekében készítette el a most megjelent orgonás verziót.)

A *Válogatott kórusművek* legnagyobb újdonsága Gárdonyi Zoltán világi kóruszenéjének reprezentálása. Az előző kiadványokban az életműnek ezt a területét egyetlen kompozíció képviselte, az utóbb orgonakísérettel is ellátott *Kánon október hatodikára* („kék” kötet – 22. szám), jóllehet a Kodály-tanítvány Gárdonyi Zoltán természetesen követte mesterét a magyar líra művészi megzenésítésének útján. (E téren legfontosabb alkotása, az életmű egyik kulcsműve a Petőfi versére komponált *Szeptember végén*.)³ Sajnos, egy-két népdalfeldolgozásán (mindenekelőtt a népszerű *Jere bé violámon*) túl nem nagyon kerültek be a repertoárba ide tartozó darabjai. Az új kiadványban – e hiányt pótlendő – két mű is helyet kapott: az ad libitum orgonakísérettel ellátott, Szalkay Lajos versén alapuló, indulókarakterű *Kürt helyett harang*, valamint – a múlt év nagy Arany-bicentenáriumaára visszatekintve – a különleges apparátusra, háromszólamú férfikarra és gitárra készült, nagy költőnk egyik ironikus hangvételi versét fergeteges humorral megzenésítő *Civilizáció*. Utóbbi – tartalma aktualitásából mit sem veszítve – minden bizonnyal nagy sikerre számíthat a mai koncertgyakorlatban is! Nagy értéke a kiadválynak, hogy ezt a művet – Gárdonyi Zoltán engedélyével – édesapja szép kézírásában olvashatjuk.

A 2018. augusztus 18-án, a magyar református egyház többek között Gárdonyi Zoltán által alapított, több mint hat évtizedes múltra visszatekintő Tahi Egyházzenei Hetén bemutatott *Válogatott kórusművek* anyagában való tájékozódást – ahogyan az eddigi kiadványokban is – egy oldalszámot és egy betűrendet követő tartalomjegyzék segíti, s ezúttal sem maradtak el az értékes, a művekről fontos információkat közlő jegyzetek.

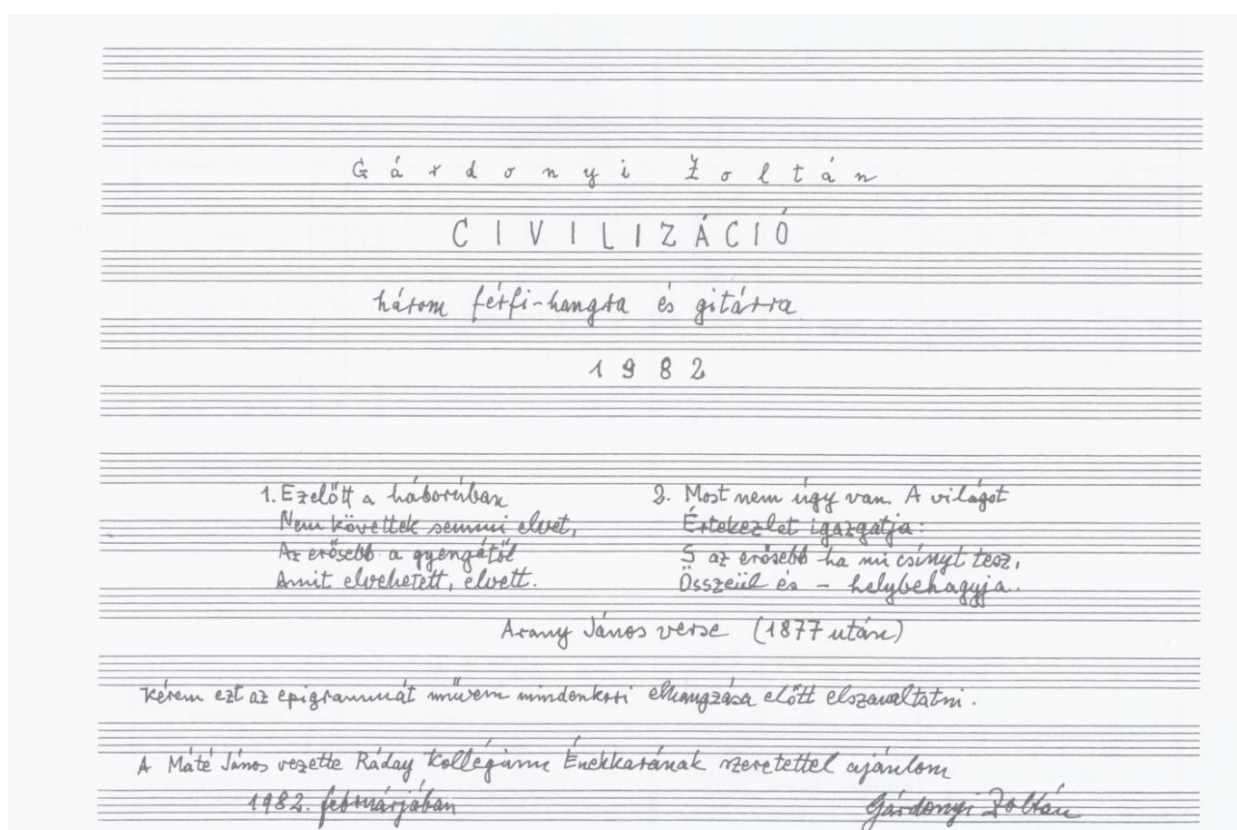
³ A *Szeptember végén* kottája elérhető:

http://www.zti.hu/files/mza/docs/Evfordulok_nyomaban_2016/Gardonyi_Szeptember%20vegen_kotta.pdf

A kompozícióról átfogó elemzés olvasható:

http://www.zti.hu/files/mza/docs/Evfordulok_nyomaban_2016/Gardonyi%20Zoltan_Szeptember%20vegen_tanulmany.pdf

Köszönet illeti Gárdonyi Zsolt professzor urat, aki nem először bocsátotta nagylelkűen a kiadó rendelkezésére a tulajdonában lévő kottaanyagokat és magára vállalta a közreadás feladatát is. Az új kötet esztétikus külső megjelenése Pálóczy Krisztina kottagrafikus és a nyomdai előkészítést végző Kemény Márton János munkáját dicséri – a Kálvin Kiadó zenei kiadványainak sora tartalmában és kiállításában egyaránt magas színvonalú opusszal bővült.

Gárdonyi Zoltán–Arany János: *Civilizáció* (1982) – részlet, a zeneszerző kézírásában

© Copyright by Zsolt Gárdonyi, www.gardonyi.de

Dr. Szabó Balázs zenetörténész a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem zenetudományi szakán végezte tanulmányait, majd ugyanitt szerzett PhD-fokozatot. 1993-tól a székesfehérvári Hermann László Zeneiskola és Zeneművészeti Szakgimnázium, 2002-től a győri Széchenyi Egyetem Művészeti kar tanára, egyetemi docens.